

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

РАЦІЛЕВИЧ Андрій Петрович

УДК 94 (477) “1890/1917”: 329.733

**УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ НА ВОЛИНІ
НАПРИКІНЦІ ХІХ ст. – 1917 р.**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії України та зарубіжних країн Київського національного лінгвістичного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор історичних наук, професор
Терещенко Юрій Іларіонович,
завідувач кафедри історії України та
зарубіжних країн Київського національного
лінгвістичного університету.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Буравченков Анатолій Олександрович,
професор кафедри гуманітарних дисциплін
Інституту туризму Федерації
профспілок України;

кандидат історичних наук
Молчанов Володимир Борисович,
Інститут історії НАН України,
старший науковий співробітник.

Захист відбудеться 06.05. 2009 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 04.04. 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. А. Стоян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Початок ХХ століття характеризується суттєвими якісними змінами в українському національному русі, який набуває політичного характеру. З'явилися українські політичні партії, широко розгорнулася культурно-просвітницька діяльність. При цьому виникає потреба визначити місце регіонів в історії українського національного руху, який характеризується нерівномірним розвитком своїх складових та різним ступенем впливу на суспільне життя у 1900–1917 рр.

Волинь – це важливий історико-культурний регіон, де прояви національного відродження мали певну соціально-економічну, суспільно-політичну, культурну специфіку. Остання обумовлювалася входженням Волині до складу різних державних організмів, а відтак, і політико-правових систем: Галицько-Волинської та Литовсько-Руської держави, Речі Посполитої, держави Богдана Хмельницького, Російської імперії.

Наукове узагальнення досвіду національного відродження українців, вивчення регіональних особливостей розвитку національного руху, зокрема на Волині, знайомство з ідейно-теоретичною спадщиною і практичною діяльністю політичних партій та організацій того часу дає можливість краще осягнути складні й неоднозначні завдання, що стоять перед українським політикумом сьогодні, і, враховуючи специфіку кожного окремого регіону, краще зрозуміти загальноукраїнські проблеми. Тема обрана дисертантом потребує комплексного вивчення, що зумовлюється актуальністю наукової розробки проблеми, теоретичним та практичним значенням її розв'язання, необхідністю заповнення спеціальною працею суттєвої прогалини у вітчизняній історіографії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складовою частиною науково-дослідної теми “Українські національно-визвольні змагання новітньої доби” кафедри історії України та зарубіжних країн Київського національного лінгвістичного університету. Тема дисертації затверджена 25 листопада 2002 р. на засіданні вченої ради Київського національного лінгвістичного університету, протокол № 4.

Мета дисертаційного дослідження: з урахуванням актуальності та ступеня наукової розробки теми попередниками, спираючись на опубліковані та архівні джерела, проаналізувати основний напрям, форми і зміст українського національного руху на Волині, виявити його основні тенденції. Реалізація означеної мети дослідження визначає такі взаємообумовлені **завдання**:

- здійснити аналіз стану наукової розробки проблеми в українській історіографії та інформаційного потенціалу джерельної основи дослідження;
- охарактеризувати передумови формування українського національного руху на Волині, соціально-економічне становище краю, культурно-освітній рівень розвитку його населення;

- розкрити вплив суспільно-політичних факторів на розвиток національного руху;
- сформулювати науково обґрунтовану періодизацію процесу національного відродження в краї, визначити основні тенденції кожного з його етапів;
- проаналізувати основні напрями, форми, зміст, специфіку діяльності українських культурних та громадсько-політичних об'єднань, окремих діячів національного руху в регіоні;
- висвітлити розгортання українського руху на Волині на початковому етапі національної революції в Україні в 1917 р. як передумови державотворчого процесу.

Об'єктом дослідження є процес українського національного відродження наприкінці XIX ст. – початку XX ст.

Предметом дослідження визначено український національний рух на Волині наприкінці XIX ст. по листопад 1917 р., особливості його розвитку, зміст і специфіка діяльності українських громадсько-політичних, культурно-просвітницьких організацій, діячів національного руху в регіоні.

Хронологічні рамки дослідження зумовлені предметом наукового пошуку. Вони охоплюють добу національного відродження наприкінці XIX – початку XX століть. Нижньою хронологічною межею є 90-ті роки XIX ст., коли в національному русі відбулися якісні зміни, пов'язані з його політизацією, виникненням політичних партій та організацій, посиленням культурно-просвітницької діяльності. З проголошенням III Універсалу (1917 р.) та утворенням Української Народної Республіки розпочався якісно новий етап національно-визвольної боротьби українців, що визначило кінцеву межу роботи.

Територіальними межами дисертаційного дослідження є Волинська губернія Російської імперії, що складалася з нинішніх Волинської, Житомирської (окрім південно-східного регіону), Рівненської, частково Тернопільської і Хмельницької областей.

Методологічна основа ґрунтується на принципах науковості, об'єктивності, історизму, багатфакторності та всебічності. В дослідженні використані такі загальнонаукові та спеціально-історичні методи: конкретно-пошуковий (оптимальне використання нових неопублікованих джерел, монографій, періодичних видань тощо); порівняльно-історичний (аналіз стану наукової розробки та джерельної бази дослідження); критичний (визначення джерел та умов розвитку українського руху); проблемно-хронологічний (розгляд етапів розвитку національного руху); статистично-аналітичний метод (аналіз кількісного стану населення Волині, зокрема українців); узагальнення і систематизації тощо. У праці використано також біографічний метод, що дозволив дослідити роль особи та ступінь її впливу на процеси національного відродження. У процесі написання дисертації застосовано міждисциплінарний підхід, який характеризується використанням окрім категоріального апарату історичної науки політологічної термінології.

Наукова новизна полягає у постановці та комплексній розробці актуальної теми, яка ще не стала предметом цілісного дослідження. Вперше на основі широкого кола джерел проаналізовано основні напрямки виникнення і розвитку українського національного руху на Волині 1900–1917 рр. Шляхом залучення до наукового обігу нових архівних матеріалів всебічно розкрито вплив суспільно-політичних процесів на розвиток українського руху на Волині, детально охарактеризовано діяльність багатьох активних учасників українського руху на Волині. Новизну дисертації становить аналіз специфіки українського національного руху в регіоні у контексті національно-визвольної боротьби українців на початку ХХ ст. і особливо доби національної революції 1917 р. Визначено основні етапи, проблеми та тенденції розвитку українського національного руху на Волині наприкінці ХІХ ст. – 1917 рр. Зроблено аналіз соціальної структури населення Волині, з'ясовано зв'язок різних його верств з національним рухом, визначено рівень соціально-економічного розвитку регіону як основи для розгортання процесів національного відродження. Висвітлено особливості політики російського самодержавства щодо українського руху в регіоні, з'ясовано специфіку національно-політичних домагань українців Волині в контексті національного руху.

Теоретичне й практичне значення дисертації полягає в тому, що фактичний матеріал і висновки можуть бути використані при підготовці узагальнюючих праць з історії України, історії Української революції 1917–1921 рр., краєзнавства, теорії та історії українського державотворення, науково-довідкових видань, науково-популярної літератури, у практичній викладацькій роботі. Досвід вивчення проблем національного руху на Волині дозволить історикам, тим, хто цікавиться цією проблематикою, більш повно уявити цей складний процес, ефективніше вирішувати проблеми національно-патріотичного виховання, національно-культурного розвитку, зміцнення державницьких поглядів, підвищення національної свідомості.

Апробація результатів дисертації здійснена під час її обговорення на засіданні кафедри історії України та зарубіжних країн Київського національного лінгвістичного університету. Основні положення та висновки дослідження знайшли відображення у доповідях і повідомленнях на міжнародних, всеукраїнських, науково-практичних, історико-краєзнавчих конференціях: “Мови і культура у сучасному світі” (Київ, 2003 р.); “Мова, освіта, культура у контексті Болонського процесу” (Київ, 2004 р.); “Поляки на Волині: результати інтердисциплінарних досліджень” (Житомир, 2004 р.); “Лінгвістична наука і освіта у європейському вимірі” (Київ, 2005 р.); “Українська державність: генеза, історичний розвиток, традиція” (Житомир, 2006 р.); “Житомирщині-70” (Житомир, 2007 р.); Волинській конференції (Житомир, листопад 2008 р.). Результати дисертаційного дослідження опубліковані у 9 статтях, 4 з яких у фахових виданнях, затверджених ВАК України в галузі “історичні науки”.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Воно складається зі вступу, чотирьох розділів (7 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг дисертації становить 218 сторінок, із них 182 сторінки основного тексту, бібліографія включає 293 позиції і подана на 35 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, охарактеризовано методологію дослідження, визначено його наукову новизну та практичне значення одержаних результатів.

У першому розділі **“Історіографія проблеми і джерельна основа”** аналізується ступінь наукової розробки теми та стан джерельної основи дисертаційної роботи. Огляд наукової літератури свідчить, що доцільно виділити такі етапи розвитку історіографії проблеми: дореволюційний, радянський, сучасний український та зарубіжний. У вітчизняній історичній науці фактично відсутні узагальнюючі праці, присвячені українському національному руху на Волині на початку ХХ ст., хоча окремі його аспекти вже привертати увагу дослідників. Проблеми національного руху висвітлювалися у публікаціях багатьох його учасників, однак у їх працях не ставилося завдання докладного аналізу розвитку українського руху на Волині¹. Це питання привертало увагу і тих діячів, які дотримувались відверто українофобських позицій².

У радянській історіографії український рух на Волині висвітлювався вкрай тенденційно. Вивчення суспільно-політичного становища в регіоні початку ХХ ст. велося виключно на матеріалах діяльності загальноросійських політичних партій, і насамперед РСДРП(б)³. Національно-визвольний рух на Волині висвітлювався як складова частина соціалістичної революції⁴. Певний

¹ *Залізник М.* Російська Україна і її відродження / Микола Залізник. – Львів, 1910. – 72 с.; *Дорошенко В.* Українство в Росії: Новіші часи / Володимир Дорошенко. – Відень, 1918. – 116 с.; *Гнатюк В.* Ярмаркове українофільство в житті та літературі (балагульщина) / В. Гнатюк. – Житомир, б.д. – С. 289.

² *Щоголев С.* Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма / С. Щоголев. – К., 1912. – 588 с.; *Сборник* клуба русских националистов. – К., 1913. – С. 268.; *Записка* об украинском движении за 1914–1916 годы с кратким очерком истории этого движения, как сепаратистско-революционного течения среди населения Малороссии. – С.-Пб., 1916. – 75 с.

³ *Вахбрейт З. Д.* 1905 год на Волини. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук / З. Д. Вахбрейт. – Житомир, 1954. – 269 с.; *Огарін Д.* 1917 рік на Волині : дис... канд. іст. наук / Д. Огарін. – К., 1964. – 258 с.; *Оксенюк Р.* Нариси історії Волині. Соціально-економічний та національно-визвольний рух трудящих (1861–1939) / Р. Оксенюк. – Львів, 1970. – 176 с.

⁴ *Дещинський Л. Є.* Великий Жовтень на Волині / Л. Є. Дещинський. – Львів, 1977. – 184 с.

інтерес для дослідження проблеми становить праця І. Кічія⁵. У ній аналізується боротьба політичних партій, що діяли на Волині. Розглядається ступінь їх впливу на населення краю.

Загальну характеристику стану українського національного руху в тому числі на Волині, здійснено у низці узагальнюючих праць⁶. Однак, зазначені праці супроводжуються традиційними для радянської історіографії ідеологічними кліше, які трактують український національний рух як ворожий народним масам, “буржуазно-націоналістичний” тощо. Радянська історіографія розглядала проблематику українського національного руху з точки зору обґрунтування закономірності перемоги радянської влади, що обумовило крайній суб’єктивізм в оцінці процесів національного відродження українців.

Певний внесок у розробку історії українського національного руху на Волині початку ХХ століття зроблено українськими зарубіжними дослідниками. Увагу привернула культурно-просвітницька діяльність інтелігенції, процеси національного відродження Православної Церкви на Волині тощо⁷. Однак відсутність доступу до масиву документальних джерел радянських архівів, що відображають діяльність товариств, організацій, діячів українського руху, не дала можливості вченим української діаспори всебічно висвітлити розвиток національного руху на Волині.

Із проголошенням у 1991 році незалежності України розпочався новий етап у вивченні українського національного руху і його проявів у волинському регіоні. Основною ознакою досліджень цього часу стало критичне осмислення історіографічної спадщини, залучення до наукового обігу нових джерел, подолання радянських догматичних штампів у висвітленні історичного минулого.

Вийшла низка фундаментальних праць де дослідники намагались об’єктивно та всебічно висвітлити український рух на початку ХХ ст. Процес національного відродження українців наприкінці ХІХ – початку ХХ століть з

⁵ *Кичий І.* Борьба за власть Советов на Правобережной Украине / Иван Васильевич Кичий. – Львов : Вища школа. Изд-во при Львов. ун-те, 1986. – 151 с.

⁶ *Перемога* Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні // У двох томах. – К. : “Наукова думка”, 1967. – Т. 2. – 464 с.; *Історія* Української РСР. У 8-и т. 10 кн. // [гол. ред. Ю. Ю. Кондуфор]. – К. : Наукова думка, 1978–?. – Т. 4 : Україна в період імперіалізму (1900–1917) / [відп. ред. Ф. Е. Лось]. – 1978. – 532 с.; Т. 5 : Велика Жовтнева соціалістична революція і громадянська війна на Україні (1917–1920) / [відп. ред. М. І. Супруненко]. – 1977. – 592 с.; *Історія* Волині. З найдавніших часів до наших днів / [відп. ред. О. Г. Михайлюк]. – Львів: Вища школа, 1988. – 238 с.

⁷ *Лаврівський Б.* Житомир перед першою світовою війною / Б. Лаврівський // Волинь. – Нью-Йорк, 1951. – Ч. 1. – С. 6-8; *Бурчак Н.* Початки українського церковного відродження на Волині / Н. Бурчак. – Літопис Волині. – 1992. – Ч. 17–18. – С. 10; *Іларіон М.* Почаївська Лавра: церковно-історична монографія / М. Іларіон. – Вінніпег: Волинь, 1961. – 398 с.; *Дорошенко Д. І.* Історія України, 1917–1923 : в 2-х т. : [документально-наукове видання] / Дмитро Іванович Дорошенко / [упоряд. К. Ю. Галушко]. – К. : Темпора, 2002. – Т.1 : Доба Центральної Ради. – 320 с.

наукових позицій висвітлюють автори двохтомної “Історії України: нове бачення”⁸. Український рух у регіонах у контексті національного відродження висвітлюється у праці В. Сарбей⁹. Розгортання національного руху українців розглядається у колективній праці співробітників інституту історії України “Українське питання” в Російській імперії”¹⁰. Велике значення для вивчення означеної проблеми мають праці О. Рубльова, О. Реєнта¹¹, у яких, зокрема, висвітлюються події українського національного відродження.

Значним науковим здобутком у дослідженні розвитку національного руху українців Волині є історико-краєзнавчі розвідки. Краєзнавча розвідка “Житомирщина шляхами історії” в стислому вигляді подає основні етапи розвитку українського національного руху на Волині початку ХХ ст.¹² У публікаціях істориків Волині, зокрема “Історія Луцька” О. Г. Михайлюка, І. В. Кічія та інших працях, надрукованих в численних фахових виданнях¹³, тією чи іншою мірою висвітлюються проблеми українського національного руху на Волині. Українське національно-культурне піднесення в Житомирі на початку ХХ ст., огляд діяльності інтелігенції Волині, її внесок у національно-культурне відродження досліджуваного періоду висвітлюються у працях волинських краєзнавців¹⁴.

⁸ *Історія України : нове бачення* : у 2 т. / [під. ред. В. А. Смолія]. – К. : Україна, 1995–1996.

⁹ *Сарбей В. Г.* Національне відродження України / Віталій Григорович Сарбей // *Україна крізь віки* : в 15 т. / [ред. В. А. Смолій]. – Київ: НАН України, інститут історії України, 1998–?. – Т. 9. – К. : Альтернативи, 1999. – 335 с.

¹⁰ “Українське питання” в Російській імперії (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.ст.): кол. наук. монографія в 3 ч. / [відп. ред. В. Г. Сарбей]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999.

¹¹ *Рубльов О. С., Реєнт О. П.* Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / Олександр Сергійович Рубльов, Олександр Петрович Реєнт // *Україна крізь віки* : в 15 т. / [ред. В. А. Смолій]. – К. : НАН України, ін-т історії України, 1998–?. – Т. 10. – К. : Альтернативи, 1999. – 320 с.; *Реєнт О.* Україна в імперську добу (ХІХ – початок ХХ ст.) / О. П. Реєнт. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2003. – 340 с.

¹² *Іващенко О. М.* Житомирщина шляхами історії: краєзнавчі розвідки / О. М. Іващенко, Ю. М. Поліщук. – Житомир: “Полісся”, 1997. – 146 с.

¹³ *Михайлюк О. Г.* Історія Луцька / О. Г. Михайлюк, І. В. Кічий. – Львів : Світ, 1991. – 190 с.; *Кудь В.* Документи центральних архівів про національно-визвольний рух на Волині напередодні першої світової війни (1907–1914 рр.) / Вадим Кудь // *Волинь і волинське зарубіжжя*. – Луцьк, 1994. – С. 70-73; “*Роде наш красний...*”: Волинь у долях краян і людських документах. / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки / [авт.-упоряд. Л. К. Оляндер]. – Луцьк : Вежа, 1996. – У 3 т.; *Кучерепа М. М.* Становлення і розвиток українського-політичного руху на Волині / М. М. Кучерепа // *Велика Волинь: минуле і сучасне: Тези міжнародної науково-краєзнавчої конференції, (Житомир, 9-11 вересня 1993)*. – Житомир, 1993. – С. 69-71.

¹⁴ *Житомир в історії Волині і України: Тези Всеукраїнської наук. краєзн. конф.* (Житомир, вересень 1994 р.) / [відп. ред. М. Ю. Костриця]. – Житомир: Журфонд, 1997. – 192 с.; *Костриця М.* У просторі і часі: видатні постаті Житомирщини / М. Ю. Костриця, Г. П. Мокрицький. – Житомир: Журфонд, 1995. – 205 с.; *Костриця М. Ю.* Житомир: підручна книга з краєзнавства / Микола Юхимович Костриця, Руслан Юрійович Кондратюк. – Житомир: Косенко, 2006. – 464 с.

Культурно-освітня робота галицької інтелігенції, пов'язана з появою легіону українських січових стрільців на Західній Волині стала предметом дисертаційного дослідження О. Каліщук¹⁵. У дисертації проаналізовано громадсько-політичне життя волинян, позиції українських політичних партій, розгортання ними культурно-освітньої роботи. Суспільно-політична ситуація в краї, стан українського національного руху в Західній Волині висвітлюється у дисертаційному дослідженні Б. Бернадського¹⁶. Важливою складовою національного відродження краю, на думку автора, стала культурно-освітня праця УСС. Окремі аспекти діяльності Союзу визволення України на теренах Волині в галузі українського шкільництва та інших сферах національно-культурного життя дослідив І. Патер¹⁷. Аналіз стосунків наддніпрянських емігрантів із західноукраїнськими політичними та громадськими організаціями та їх вплив на національно-духовне життя західноукраїнського регіону, зокрема Волині, що спричинила подальше зближення політичних еліт Наддніпрянщини і Галичини, висвітлює С. Адамович¹⁸.

Національно-культурному аспекту діяльності житомирської “Просвіти” присвячені загальні і спеціальні дослідження С. Фарини, О. Лисенка, О. Цапка, С. Масюк, М. Костриці та Р. Кондратюка, опубліковані у збірнику “Просвіта” на Волині: минуле і сучасне”¹⁹. У дисертаційному дослідженні Т. Лободи висвітлюється суспільно-політична діяльність чільного представника національного руху на Волині, організатора житомирської “Просвіти” В. Г. Кравченка²⁰. Загальний стан національно-культурного відродження на

¹⁵ *Каліщук О. М.* Роль галицької інтелігенції в національно-культурному відродженні українців Волині (1914–1918 роки): дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Каліщук Оксана Миколаївна. – Львів, 2002. – 249 с.

¹⁶ *Бернадський Б. В.* Волинь у роки Першої світової війни: дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Бернадський Богдан Васильович. – Луцьк, 1999. – 190 с.

¹⁷ *Патер І.* Союз визволення України : проблеми державності і соборності / Іван Патер. – Львів : Ін-т Українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – 2000. – 344 с.

¹⁸ *Адамович С.* Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель (1914–1918 рр.) / Сергій Адамович / Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2003. – 147 с.

¹⁹ *Фарина С. Я.* Роль “Просвіт” в українському національно-культурному русі на початку ХХ ст.: дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Фарина С. Я. – Запоріжжя, 1993. – 233 с.; *Лисенко О. В.* “Просвіти” у суспільно-політичному і культурному житті Наддніпрянської України (1905–1916 рр.): дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Лисенко Олександр Васильович. – К., 1998. – 169 с.; *Цапко О. М.* Діяльність товариства “Просвіта” в Україні (1891–1914 рр.): дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Цапко Олег Михайлович – К., 1998. – 173 с.; *Масюк С. О.* Діяльність товариств “Просвіта” в Україні (березень 1917–1920 рр.): дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Масюк Світлана Олександрівна. – К., 1997. – 143 с.; “*Просвіта*” на Волині: минуле і сучасне : зб. наук ст., док. і матеріалів / ВДУ ім. Лесі Українки / [ред.] В. К. Баран. – Луцьк : “Вежа”, 2001. – 196 с.

²⁰ *Лобода Т. М.* Суспільно-політична та наукова діяльність В. Г. Кравченка (1862–1945): дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Лобода Тетяна Михайлівна. – К., 1999. – 268 с.

Наддніпрянській Україні початку ХХ ст., зокрема на Волині, показано в дослідженнях О. Коновця, Н. Дорошук²¹ та ін.

Вплив українського національного відродження на церковне життя краю, прояви українських традицій в умовах тотальної русифікації серед місцевого духовенства й парафіян на початку ХХ ст. аналізується Г. Надтокою²². Автор вказує на певні зрушення в національній свідомості українського консервативного середовища, яке посідало впливові позиції на Волині. У дослідженні О. Соловійова і М. Соловійова²³ аналізуються національні позиції українського духовенства на початку ХХ ст., узагальнено церковне життя Волині в роки Першої світової війни. Наукові дослідження С. Жилюка²⁴ присвячені створенню та діяльності Волинської єпархії від кінця ХVІІІ ст. до 1917 р., в них приділено увагу національному руху серед духівництва та семінаристів єпархії.

Досліджуючи український національний рух на Волині, не можна залишати поза увагою праці, які тією чи іншою мірою висвітлюють перебіг національно-визвольної боротьби українців із середини ХІХ – початку ХХ ст., її основні концептуальні засади. Зокрема С. Єсельчик²⁵, спираючись на праці зарубіжних та вітчизняних вчених, розкрив динаміку національного відродження, виділивши три його фази: А – академічну, В – культурницьку, С – політичну. Така класифікація, на його думку, базується на визначенні поняття „національний рух”, який є реальним суспільним явищем, що піддається кількісному аналізу, соціально-психологічному, його ідеологію можна з успіхом піддавати реконструкції, вивчати його міфи, символи і т. д.

Здійснений огляд публікацій свідчить, що розвиток українського національного руху на Волині хоч і привертав певним чином увагу дослідників, однак ще не став предметом спеціального вивчення. На сьогодні відсутні узагальнюючі роботи, які б комплексно досліджували процес національного руху в краї.

²¹ Коновець О.Ф. Просвітницький рух в Україні (ХІХ – перша третина ХХ ст.) / О. Ф. Коновець. – К. : “Хрещатик”, 1992. – 120 с.; Дорошук Н. О. Український культурно-національний рух у Російській імперії: (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Дорошук Ніна Олександрівна. – К., 1996. – 197 с.

²² Надтока Г. Православна церква і процес українського національного відродження 1900–1917 рр. / Генадій Михайлович Надтока. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 1996. – 110 с.

²³ Соловійов О. М. Релігійно – національні позиції українського духовенства (1900–1917 рр.) / О. М. Соловійов, М. А. Соловійова // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – 2001. – Вип. № 5 : Історичні науки. – С. 27-31.

²⁴ Жилюк С. І. Російська православна церква на Волині (1793–1917) / Сергій Іванович Жилюк. – Житомир : Журфонд – Клич, 1996. – 174 с.; Жилюк С. Антоній Храповицький, архієпископ Житомирський і Волинський (1906–914) / Сергій Жилюк // Волинь–Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 1997. – № 1. – С. 75-85.

²⁵ Єсельчик С. Пробудження нації: До концепції історії Українського національного руху другої половини ХІХ ст. / Сергій Єсельчик. – Мельбурн : Ун-т ім. Монаша, 1994. – 125 с.

Для розуміння загальної картини суспільного розвитку досліджуваного періоду важливе значення мають опубліковані збірки документів, підготовлені сучасними науковцями. Серед них – “Українська Центральна Рада: Документи і матеріали”²⁶ вміщує матеріали діяльності Центральної Ради, які, в тій чи іншій мірі, впливали на розвиток національного руху. Події революції 1917 р. на Волині, розгортання українського національного руху від часу падіння самодержавства до проголошення Української Народної Республіки висвітлює низка архівних та газетних матеріалів у збірнику “Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року: Документи і матеріали”²⁷. Однак вони лише частково відтворюють картину національного відродження в регіоні.

Основну групу документів при проведенні дослідження склали матеріали архівних фондів України. Важливе значення для визначення напрямків українського суспільного руху, участі інтелігенції в українському русі, з’ясування змісту діяльності українських культурних, громадсько-політичних об’єднань мало використання матеріалів фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Києві. Основний матеріал зосереджено в одинадцятьох фондах. Зокрема, у ф. 268, 274, 275, 276, 317, 318, 442, 705 містяться документи й матеріали про боротьбу органів влади з українським національним рухом в дореволюційній Росії, циркуляри про розшуки та арешти діячів українських партій, про посилення нагляду за їх агітаційною та пропагандистською діяльністю. Документи цих фондів переконливо розкривають зміст внутрішньої політики російського царизму його ставлення до українського руху. У фондах 1335, 1598, 1599 зберігаються рапорти, листування, періодичні звіти, аналітичні огляди Волинського губернського жандармського управління про діяльність регіональних українських організацій, партій, чільних діячів національного руху у досліджуваній період. Матеріали жандармсько-поліцейських органів містять в основному достовірний матеріал з національного відродження Волині, проте вимагають до себе критичного ставлення, зважаючи на постійне прагнення владних імперських структур дискредитувати український національний рух.

У фондах 1115, 2581 Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України містяться документи, що дають можливість з’ясувати розвиток національного руху, процес створення національної системи освіти на Волині періоду національної революції 1917 р. Документальні матеріали фонду 57 Центрального державного архіву громадських об’єднань України висвітлюють розвиток революційних подій упродовж 1917 р., діяльність політичних організацій, в основному РСДРП.

²⁶ *Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. / [Ін-т історії України НАН України, Центр. держ. архів вищих органів влади і управління України]. – К. : Наукова думка, 1996–?. – Т. 1 : 4 берез.-9 груд. 1917 р. – 589 с.*

²⁷ *Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Документи і матеріали / [упоряд. В. Верстюк (керівник)]. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2003. – 1024 с.*

Матеріали фондів 70, 329, Р-405, 560 державного архіву Житомирської області дають можливість ознайомитися з роботою українського культурно-просвітницького товариства “Просвіта”, численних суспільно-політичних організацій у регіоні. Важливі матеріали щодо національного відродження українців на теренах західної Волині, діяльності Луцької української громади у 1917 р. містяться у фонді 3 державного архіву Волинської області. Частина виявлених архівних документів з теми дослідження не публікувалися і вводяться в науковий обіг вперше.

Цінним джерелом дослідження є спогади, листування Д. Дорошенка, В. Липинського, Є. Чикаленка²⁸, які дозволяють повніше відтворити різні аспекти українського руху на Волині. Важливі матеріали стосовно діяльності українських громадсько-політичних, культурно-просвітницьких організацій, активних учасників національного руху містяться на сторінках української преси загальноукраїнського та регіонального характеру “Громадянин”, “Нова Рада”, “Рада” та ін.

Таким чином, опрацьоване коло неопублікованих і опублікованих історичних матеріалів, документи фондів державних архівів України, наукових бібліотек, періодичної преси, мемуарної літератури забезпечили достатню основу для розкриття наукових завдань, поставлених у дисертаційному дослідженні, створили необхідне підґрунтя для аргументованих узагальнень і висновків.

У другому розділі **“Соціально-економічне становище Волинської губернії наприкінці XIX ст. – 1917 р.”** розглядається господарське та суспільне життя регіону.

На початку XX ст. українці становили більшість населення Волині і 90 % з них працювало у сільському господарстві. Внаслідок столипінської аграрної реформи, поглиблювався розвиток капіталізму в сільському господарстві, відбулися позитивні зрушення в економіці регіону. Кооперація сприяла об’єднанню селян-одноосібників. Відбувався процес утворення міцної групи заможних середняцьких господарств, які позиціонували себе як значна соціальна та економічна сила.

Розвивалися нові галузі промисловості, зросла міграція сільського населення до міста. Поступово збільшується чисельність українців у містах. Зміни соціальної структури Волині, обумовлені соціально-економічними зрушеннями призводили до збільшення відсотку робітництва за рахунок “пролетаризації селянства”. Царський уряд здійснював русифікаторську політику, яка обумовлювала зростання російськомовного компоненту волинських міст, за рахунок асиміляції, насамперед українців, а також євреїв, поляків. Проте, українці поступово інтегруються до міського життя Волині,

²⁸ *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє-минуле, 1901–1914 роки / Дмитро Дорошенко. – Вінніпег, 1949. – 167 с.; *Листування В. Липинського* / [редактори Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін.]. – Т. 1. – К. : Смолоскип, 2003. – 960 с.; *Чикаленко Є.* Спогади (1861–1907) / Євген Чикаленко. – Київ : Темпора, 2003. – 416 с.

активізується їх участь у суспільно-політичному, культурному житті краю, а відтак – створюються сприятливі умови для посилення українського руху. Можливість впливати на діяльність органів самоврядування українці отримали у зв'язку з утворенням земств на Волині. Окремі земства виявляли опозиційну налаштованість до самодержавного режиму, поділяли українофільські настрої і стали осередками українського руху в регіоні.

Дані перепису 1897 р. свідчать, що пересічний відсоток письменних на Волині складав 34,23 %, з них серед українців письменних було 9,3 %. Відомо, що шкільна освіта проводилася в краю російською мовою, жодного україномовного навчального закладу не існувало. Русифікація шкільної освіти Волині, низький рівень грамотності населення регіону становили серйозну перешкоду для розвитку національного руху.

Суспільно-політична обстановка характеризувалася домінуванням провладних організацій. Паралельно з посиленням національних рухів (українського, польського, єврейського) активізувалася діяльність російських шовіністичних організацій. Найбільшою і найвпливовішою серед них на Волині був “Союз русского народа”, мета якого полягала в розповсюдженні казенного православ'я та русифікації населення. Значна частина духовенства губернії стала основним провідником шовінізму, здійснюючи агресивну політику щодо “іногородців”. На захисті самодержавства була волинська губернська адміністрація та місцеве жандармське управління, які вели боротьбу з українським національним рухом.

Окрім російських монархічно-консервативних організацій, на Волині діяли осередки партій інших напрямків – соціалістичного у своїй більшості. Однак після революційних подій 1905–1907 рр. діяльність опозиційних владі організацій значно послаблюється. Міцні позиції на Волині початку ХХ ст. мав польський суспільно-політичний рух. Польська партія соціалістична користувалася значною підтримкою польського населення Волині і дотримувалась визнання політичної автономії для України.

Перша світова війна зумовила погіршення соціально-економічного стану на Волині, породження соціальних конфліктів, суспільної дестабілізації, поглиблення кризи у галузі освіти, що викликало негативні соціальні наслідки у регіоні. Після Лютневої революції відбувається демократизація суспільно-політичного життя, активізується діяльність політичних партій та громадських організацій. Розглянуто процес демократизації місцевих органів влади упродовж 1917 р., позиції в них російських, українських, польських та єврейських партій.

Отже, формування українського руху на Волині визначалось економічним, суспільно-політичним становищем краю, що обумовлювало особливості його розвитку.

У третьому розділі “**Національний рух наприкінці ХІХ ст. й до Лютневої революції 1917 р.**” досліджено розгортання процесів національного відродження на Волині з кінця ХІХ ст.

У цей період спостерігається активізація національно-культурної діяльності українців Волині. Низка представників інтелігенції Житомира гуртується навколо краєзнавчого науково-дослідницького Товариства дослідників Волині, де вивчається історія, етнографія, фольклор краю. Літературна, культурно-просвітницька, громадська діяльність спрямовувалася на підвищення національної свідомості, поглиблення українського руху, який знаходив дедалі ширшу підтримку усіх верств населення регіону. На початку ХХ ст. розпочалась діяльність РУП (згодом УСДРП) у губернії, розповсюджується українська політична література, особливо в середовищі учнівської молоді, однак під час революційних подій 1905–1907 рр. осередки УСДРП були ліквідовані жандармерією.

Після Першої російської революції у Житомирі організовано діяльність товариства “Просвіта” (1907–1912 рр.), яке згуртувало у своїх лавах багатьох прихильників українського руху. Протягом усього передвоєнного часу її діяльність спрямовувалась на влаштування літературно-музичних вечорів, драматичних вистав, щорічного відзначення пам’ятних шевченківських дат, донесення до широкого загалу культурно-просвітницької інформації, яка сприяла підвищенню рівня національної свідомості. Товариство налагодило контакти з просвітницькими організаціями по всій Україні. Її діяльність привернула увагу української преси, яка висвітлювала перебіг подій національного відродження.

Активно діяли земства Волині (де значну кількість посад обіймали українці), підтримувався розвиток української кооперації, ощадно-позичкових товариств. В українському русі брали участь представники розмаїтих верств населення краю. Поглиблювався політичний характер українського руху. Зусилля, спрямовані на піднесення культурно-просвітницької діяльності, поширення національної свідомості, простежуються в діяльності представників всіх соціальних категорій. Волинська інтелігенція налагоджувала взаємини з галицькими діячами й провідниками українського руху в Наддніпрянській Україні.

Посилювалась увага духівництва до українського відродження, його звертання до національно-культурних церковних традицій, уживання української мови в богослужінні. Вихованці Волинської духовної семінарії розгорнули діяльність таємного українського гуртка, долучалися до культурно-просвітницького руху.

Поглиблення процесів національного відродження, зокрема розгортання культурно-просвітницької роботи, спроби організації української кооперації, залучення усіх верств суспільства до участі в національному русі слугувало підвищенню рівня національної свідомості, рецепції ідей українського відродження на Волині. Перебування на Західній Волині представників галицької інтелігенції в складі загонів Українських Січових Стрільців, інформаційно-ідеологічна діяльність СВУ сприяли культурно-просвітницькому руху, заснуванню української школи, доносили до суспільства завдання

національного руху, піднімали рівень національної свідомості, ознайомлювали волинян із новими політичними вимогами українства.

Проаналізовано ставлення російських шовіністично-чорносотенних організацій, волинської губернської адміністрації до національного руху, які проводили кампанію, спрямовану на дискредитацію українства. Від 1910 р. царські органи влади розпочинають масштабну антиукраїнську кампанію в губернії. Чимало українських діячів зазнали адміністративних покарань, було ліквідовано житомирську “Просвіту”, реорганізовано штат місцевого земства, арештовано багатьох членів українського гуртка у Волинській духовній семінарії. Воєнна обстановка часів Першої світової війни в краї, поглиблення соціально-економічної кризи, ускладнення суспільно-політичного життя негативно вплинули на розвиток українського руху.

Таким чином, наприкінці XIX ст. поглиблюються процеси національного відродження на Волині. Активізується діяльність української інтелігенції в національному русі, яка сприяла його політизації, посиленню культурно-просвітницької роботи.

У четвертому розділі **“Український рух на Волині у 1917 р.”** розглядається нове піднесення українського руху на Волині, викликане Лютневою революцією в Росії.

З початку березня 1917 р. у Житомирі, регіонах губернії створюються українські громадські, політичні, культурно-просвітницькі організації, які поставили за мету виробити загальні позиції та організувати різноманітні за формою українські осередки, спрямувати їх діяльність в єдине русло боротьби за національно-політичні права українського народу. Репрезентантом українських політичних інтересів у краї стала Волинська Українська Рада, головну роль у якій відігравали українські есери, соціал-демократи та соціалісти-федералісти.

Українські організації провели низку акцій у краї на підтримку національних вимог. Було започатковано видання українських газет, які висвітлювали діяльність українських політичних партій, розвиток українського руху. Проводилися різноманітні українські крайові з'їзди, які активно підтримували Центральну Раду. Посилення українського руху навесні 1917 р. у містах та повітах губернії було прямим наслідком праці діячів національного руху початку XX ст., які стали активними учасниками національно-визвольних змагань 1917–1920 рр.

Перебіг подій національної революції в краю показав його інтегрованість у загальноукраїнський рух і виявив місцеві особливості реалізації домагань українства. Вони виявились, у активності українського руху насамперед у містах, де українська інтелігенція продовжувала консолідовувати прихильників відродження України навколо різноманітних організацій, установ, гуртків національного характеру, окресливши цілі та домагання українства, а також засоби їх реалізації.

Одночасно поживається культурно-просвітницький рух. Розгорнулася жвава діяльність мережі товариств “Волинська Просвіта”, спрямована на піднесення національної свідомості, поширення в суспільстві ідей національного відродження, залучення розмаїтих верств населення до громадської роботи в процесі демократизації органів влади, консолідації українців.

Українська інтелігенція попри складні обставини воєнного й революційного часу намагалася закласти основи національної системи освіти, здійснювати кроки в напрямку українізації школи. З цією метою було створено Волинську учительську спілку. Проведення українізації шкіл, підготовка українських педагогічних кадрів, впровадження українознавчих дисциплін до програм старших класів, навчальних курсів училищ, гімназій відбувалися на тлі складної економічної та політичної ситуації, а також за невизначеності позиції генерального секретаря освіти щодо українізації освітніх закладів. У результаті процес реформування системи освіти за доби Центральної Ради не встиг набрати систематичного характеру. Однак в цей період українській інтелігенції вдалось закласти основи для відродження української освіти у регіоні.

Посилювалися процеси національного відродження у православній церкві. З'їзди духовенства й мирян Волинської єпархії ухвалили низку рішень на підтримку українського руху й реорганізацію церковного життя. Зміцнення позицій українського руху на Волині простежується після проголошення I-го Універсалу Центральної Ради, утворення Генерального Секретаріату.

Аналіз перебігу подій національного руху дозволив виявити й тенденції деструктивного характеру, які тією чи іншою мірою впливали на його розвиток. Невирішеність низки соціально-економічних проблем, у тому числі аграрної, непослідовність соціальної поведінки лідерів Центральної Ради, створювали ґрунт для агітації антиукраїнських сил, дискредитації українського руху. Недостатньо ефективною була робота Генерального Секретаріату, який на першому етапі своєї діяльності лише налагоджував зв'язки з регіональними громадськими організаціями і не зумів виконувати функції уряду.

Важливим фактором українського руху на Волині була організація вільнокозачого руху, зростання активності українських політичних партій у ході виборчої кампанії до міських дум. Посилення українськими партіями агітаційної, організаційної діяльності у ході виборчої кампанії до Установчих Зборів, як відомо забезпечило їм суттєву перевагу над політичними конкурентами. Українізація військових частин, підтримка ними національного руху свідчить про поглиблення процесів національного відродження і поширення національної свідомості у широких верствах населення. На листопад 1917 р. на Волині більшість місцевих органів влади довіряли Центральній Раді. Свідченням цього були також резолюції і постанови крайових різнорівневих з'їздів про схвалення III Універсалу.

Отже, нові суспільно-політичні умови 1917 р. дозволили поглибити національну свідомість широких верств населення, посилити політичний характер українського руху, активізувати боротьбу за національне визволення, що дає підстави вважати розвиток національного руху на Волині важливою передумовою державотворчого процесу 1917–1920 рр.

У **висновках** сформульовано основні результати дослідження, які винесено на захист.

– У вітчизняній історіографії відсутнє комплексне дослідження, у якому б всебічно було висвітлено розвиток українського руху на Волині кінця ХІХ – листопада 1917 року. Натомість джерельна основа, яка представлена матеріалами ряду центральних і обласних архівних установ України, опублікованими документами та матеріалами, мемуарами, пресою досліджуваного періоду, дозволяє вирішити поставлені в дисертаційній роботі завдання.

– Передумови формування українського національного руху на Волині визначалися соціально-економічним та культурно-освітнім становищем українського населення краю. На початок ХХ ст. на Волині відбулися позитивні зрушення в економіці регіону, внаслідок столипінської аграрної реформи, поглиблювався розвиток капіталізму в сільському господарстві. Можливість впливати на управління господарством регіону українці отримали у зв'язку з утворенням земств на Волині. Окремі земства поділяли українофільські настрої і стали осередками українського руху в регіоні, підтримували розвиток української кооперації. Поступово збільшується кількість українців у містах, активізується їх участь у економічному, суспільно-політичному, культурному житті краю, а відтак – створюються сприятливі умови для розвитку українського руху. Однак русифікація шкільної освіти Волині, низький рівень грамотності населення зумовлювали незадовільний культурно-освітній стан українців, що виявилось несприятливим фактором для розвитку українського руху у краю.

– На український національний рух на Волині впливала низка суспільно-політичних факторів. Антидемократична позиція влади та упередженість щодо українського відродження провладних організацій, партій були чинником деструктивного впливу на діяльність української інтелігенції у піднятті національної свідомості населення. Самодержавство використовувало православну церкву для посилення русифікаційного курсу, підтримки діяльності російських шовіністично-чорносотенних організацій у регіоні. Царизм прагнув штучно послабити вплив українського руху на суспільне життя Волині. З 1912 р. за наслідками антиукраїнської кампанії та воєнного стану після 1914 р. органи самодержавства встановили жорсткий контроль над суспільно-політичними процесами у регіоні. Упродовж 1917 р. проводилась демократизація органів влади, посилювався вплив політичних партій та громадських організацій, у тому числі українських, на суспільно-політичне життя краю.

– Узагальнення основних результатів дослідження розвитку українського національного руху на Волині кінця ХІХ – листопада 1917 року дозволяє виділити три основні етапи його розвитку. На початковому етапі кінця ХІХ – перших років ХХ століть мало місце поживлення історичних, етнографічних та філологічних досліджень краю, які викликали інтерес різних верств населення до української проблеми. На цьому етапі поживляється національно-культурницька діяльність української інтелігенції в краю.

Другий етап, що тривав з початку ХХ ст. й до 1917 р., позначений політизацією українського руху, посиленням культурно-просвітницької роботи за активної участі громадських товариств. Діяльність українських культурних, громадсько-політичних об'єднань, окремих діячів українського руху була спрямована на поглиблення процесів національного відродження і поширення національної свідомості.

Основною тенденцією третього етапу, який розпочався подіями Лютневої революції 1917 р., одночасно з поновленням культурно-просвітницької діяльності, було посилення політичної активності українського руху.

– Діяльність українських товариств, організацій, окремих діячів українського руху характеризувалася поєднанням громадсько-політичних та культурно-просвітницьких завдань. За формою і змістом вона виявилась у проведенні агітаційних кампаній, улаштуванні національно-культурних та освітніх заходів, розповсюдженні української преси та літератури. У період революційних подій, в умовах гострої політичної боротьби, регіональна специфіка українського руху виявлялася в його утвердженні як вагової складової суспільно-політичного життя України.

– Політизація українського суспільного та культурно-національного життя на Волині свідчить про суттєві зрушення в українському русі. Вона сприяла розвитку всіх компонентів національного відродження, підвищенню національної свідомості та об'єднанню українців у боротьбі за національне визволення, і стала важливим етапом на шляху утвердження національної державності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ:

1. *Рацілевич А.* Український національний рух на Волині наприкінці ХІХ ст. – у листопаді 1917 р. (історіографія проблеми) / Андрій Рацілевич // Історичний журнал. – 2004. – № 3. – С. 83-89.

2. *Рацілевич А.* Діяльність Житомирської “Просвіти” (1907–1912 рр.) у контексті українського національного руху на Волині / А. П. Рацілевич // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія “Історія, економіка, філософія” / Гол. ред. Ю. І. Терещенко. – К. : Вид. Центр КНЛУ, 2004. – Вип. 9. – С. 19-25.

3. *Рацілевич А.* Православна церква і національне відродження на Волині на початку ХХ ст. / А. П. Рацілевич // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія “Історія, економіка, філософія” / Гол. ред. Ю. І. Терещенко. – К. : Вид. Центр КНЛУ, 2005. – Вип. 10. – С. 27-33.

4. *Рацілевич А.* Культурно-просвітницький рух на Волині 1917 р. / А. Рацілевич // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія “Історія, економіка, філософія” / Гол. ред. Ю. І. Терещенко. – К. : Вид. Центр КНЛУ, 2007. – Вип. 13. – С. 51-58.

5. *Рацілевич А.* Особливості українського національного руху на Волині початку ХХ ст. / А. П. Рацілевич // *Ucrainica Polonica*. – Київ-Житомир : Вид. Центр КНЛУ, 2004. – Т. 1. – С. 67-76.

6. *Рацілевич А.* Участь української інтелігенції Волині в національному відродженні (кінець ХІХ ст. – 1914 р.) / А. Рацілевич // *Ucrainica Polonica*. – Київ-Житомир : Вид. Центр КНЛУ, 2006. – Т. 3. – С. 20-30.

7. *Рацілевич А.* Національно-культурний рух на початку ХХ ст. (на матеріалах Волині) / А. П. Рацілевич // Житомирщина : минуле, сьогодення, поступ у майбутнє : наук. зб. Т. 1 / [за заг. ред. П. Ю. Сауха, О. М. Швидака, І. І. Ярмошика та ін.]. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Я. Франка, 2007. – С. 262-270.

8. *Рацілевич А.* Соціально-економічні та суспільно-політичні передумови формування національного руху на Волині на початку ХХ ст. / Андрій Рацілевич // Волинські історичні записки : збірник наукових праць / Гол. ред. О. М. Швидак. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Я. Франка, 2008. – Т. 1. – С. 157-165.

9. *Рацілевич А.* Розгортання українського руху напередодні і під час революції 1905–1907 рр. / Андрій Рацілевич // Матеріали Волинської історико-краєзнавчої конференції (Житомир, 21-22 листопада 2008 р.). – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Я. Франка, 2008. – С. 60-63.

АНОТАЦІЇ

Рацілевич А. П. Український національний рух на Волині наприкінці ХІХ ст. – 1917 р. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2009.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню розвитку українського національного руху на Волині. На основі широкого кола літератури та джерел здійснено аналіз особливостей розвитку національного руху. З'ясовано специфіку соціальної, економічної та суспільної обстановки краю, висвітлено передумови і процес формування та розвитку українського руху. Показано зміст і специфіку роботи українських культурних, громадсько-політичних об'єднань, діячів національного руху в регіоні. Проаналізовано розгортання українського руху періоду національної революції 1917 р.

Зроблено висновок, що український рух на Волині сприяв підвищенню рівня національної свідомості українців, зайняв значне місце у підготовці державотворчого процесу 1917–1920 рр.

Ключові слова: національне відродження, національна свідомість, український національний рух, Волинь, товариство “Просвіта”, Центральна Рада, Волинська Українська Рада.

Рацилевич А. П. Украинское национальное движение на Волыни в конце XIX в. – 1917 г. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2009.

Диссертация посвящена комплексному исследованию развития украинского национального движения на Волыни. Определена степень изученности проблемы в исторической науке. Отмечается, что в украинской и зарубежной историографии отсутствует специальное исследование, в котором комплексно изучен процесс национального движения, отображены тенденции каждого из его этапов, содержание и специфика деятельности украинских культурных и общественно-политических объединений, развитие украинского движения в период демократической революции 1917 г. В тоже время проанализированный круг источников (неопубликованные и опубликованные материалы, мемуарная литература, периодические издания исследуемого периода) являются достаточно широкими как по содержанию, так и по характеру для полноценного раскрытия основных заданий диссертационной работы.

В работе освещены социальные, экономические, общественные предпосылки формирования украинского движения на Волыни. Отмечается, что в начале XX в. украинцы составляли преобладающее большинство жителей региона. Постепенно повышается количество украинцев в городах, активизируется их участие в экономической, общественно-политической и культурной жизни края. Определены основные этапы процесса развития украинского движения и его главные особенности. Установлено, что с конца XIX века в регионе прослеживаются процессы национального возрождения и становление украинского движения. Констатируется, что в подъёме уровня национального сознания украинцев Волыни и их привлечения к поддержке украинского движения активное принимала участие украинская интеллигенция. Исследована культурно-просветительская деятельность в регионе товарищества “Просвіта”. Выяснено, что усиление позиций украинского движения вызвало отрицательную реакцию государственных властей и российских шовинистических организаций. Эти организации пытались препятствовать украинскому движению, что отрицательно сказалось на его развитии в период 1911–1916 гг. Рассмотрен процесс развития украинского движения после февраля 1917 г., когда в условиях тяжёлой социальной и экономической

обстановки происходило сплочение украинцев, осуществлялись попытки украинизации органов власти, армии, школы, которые имели место на Волыни. Формы и методы деятельности украинских организаций в период демократической революции свидетельствуют об углублении процессов национального движения и поддержке Центральной Рады.

Сделан вывод, что украинское движение развивалось в три этапа. В первом – прослеживается становление украинского движения и привлечение внимания населения, общественности к национальному возрождению. Вторым этапом характеризуется подъем культурно-просветительской деятельности украинской интеллигенции, товарищества “Просвита” и др. усилиями которых в этот период был дан новый импульс национальному движению, в этот период началась его политизация. Усиление политического характера украинского движения является главной особенностью его третьего периода, явившегося весомой предпосылкой национально-государственного строительства 1917–1920 гг.

Ключевые слова: национальное возрождение, национальное сознание, украинское национальное движение, Волынь, товарищество “Просвита”, Центральная Рада, Волынская Украинская Рада.

Ratsilevych A. P. The Ukrainian national movement in Volyn in the end of the XIX centuries – 1917. – Manuscript.

The dissertation for getting the degree of Candidate of historical sciences, specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – National M. P. Dragomanov Pedagogical University. – Kyiv, 2009.

The dissertation is devoted to the complex research of the Ukrainian national movement in Volyn. The analysis of the particularities development of the Ukrainian national movement in Volyn is made on the base of wide range sources and literature. The specificity of economic and social situation of the region is determined, pre-condition and process of formation and development of the Ukrainian movement have been given. The substance and specificity of work of the Ukrainian cultural, public and political organizations, public men of national movement in the region are shown. The development of the Ukrainian national movement in national revolution in 1917 has analyzed. The conclusion is that the Ukrainian movement in Volyn resulted in increase of the level of national conscious of Ukrainians, played an important role in the state formation in 1917–1920.

Key words: national revival, national conscious, Ukrainian national movement, Volyn, “Prosvita” society, Central Rada, Volyn Ukrainian Rada.

